

สาขาวิชาการแนะแนว

การให้คำปรึกษา

ความหมายของการให้คำปรึกษา

การให้คำปรึกษา (counseling) เป็นกระบวนการที่บุคคลคนหนึ่งซึ่งหมายถึง *ผู้ให้คำปรึกษา (counselor)* พยายามให้ความช่วยเหลือแก่บุคคลอีกคนหนึ่งซึ่งหมายถึง *ผู้มีปัญหา (counselee หรือ client)* เพื่อให้บุคคลคนนั้นเข้าใจปัญหาของเขาเองอย่างชัดเจน และสามารถคิดหาหนทางในการแก้ปัญหาเหล่านั้นให้สำเร็จซึ่งนำไปสู่การมีชีวิตที่มีความสุข

คนโดยทั่วไป มักเข้าใจคลาดเคลื่อนว่าการให้คำปรึกษาเป็นอย่างเดียวกับการแนะนำ (advising) แท้ที่จริงแล้วการให้คำปรึกษาเป็นวิชาชีพชั้นสูง ต้องเรียนรู้ทั้งภาคทฤษฎีและฝึกภาคปฏิบัติอย่างมีระบบ การให้คำปรึกษาเป็นศาสตร์ด้านสังคมศาสตร์ประยุกต์ และมีลักษณะเป็นสหวิทยาการ (interdisciplinary) กล่าวคือมีรากฐานมาจากความรู้หลายๆ สาขา เช่น จิตวิทยา สังคมวิทยา มานุษยวิทยา การศึกษา เศรษฐศาสตร์ และปรัชญา

ประวัติของการให้คำปรึกษา

จุดเริ่มต้นของการให้คำปรึกษามาจากการแนะแนวอาชีพ โดยเริ่มจากงานของเจสซี บี เดวิส (Jessie B Davis) ที่เริ่มต้นการให้คำปรึกษาในปี ค.ศ. ๑๘๘๘ ณ โรงเรียนมัธยมในเมืองดีทรอยต์ หลังจากนั้น อีไล ดับเบิลยู วิฟเวอร์ (Eli W. Weaver) ก็ได้พิมพ์หนังสือชื่อ *Choosing a*

Career ในปี ค.ศ. ๑๙๐๖ ส่วนแฟรงค์ พาร์สันส์ (Frank Parsons) ผู้ที่ได้รับสมญานามว่าบิดาแห่งการแนะแนวก็ได้เขียนหนังสือชื่อ *Choosing a Vocation* ในปี ค.ศ. ๑๙๐๘ และจัดตั้งสำนักงานอาชีพแห่งนครบอสตัน (Vocational Bureau of Boston) เพื่อปรับปรุงการจัดวางตัวบุคคลในโรงเรียน และทำให้เกิดการแนะแนวอาชีพขึ้นในโรงเรียน และมีผู้เชี่ยวชาญ เป็นผู้จัดบริการ

ความเคลื่อนไหวในการศึกษาเด็ก เป็นความเคลื่อนไหวที่มีผลประโยชน์ต่อการให้คำปรึกษาเป็นอย่างยิ่ง กล่าวคือ จี สแตนลีย์ ฮอลล์ (G. Stanley Hall) ที่มหาวิทยาลัยคลาร์ก (Clark University) ได้กระตุ้นให้มีความสนใจในการศึกษาเด็ก และได้สร้างคลินิกการแนะแนวเด็กขึ้นเป็นครั้งแรกในปี ค.ศ. ๑๘๘๓ ซึ่งมีผลทำให้ผู้ใหญ่ถือว่าเด็กเป็นบุคคลคนหนึ่งซึ่งแตกต่างจากผู้ใหญ่ และการเข้าใจเด็กจะต้องพิจารณาทั้งด้านร่างกาย และด้านจิตใจด้วย

การทดสอบทางจิตวิทยา ถือได้ว่าเป็นองค์ประกอบที่ส่งเสริมให้การให้คำปรึกษามีพัฒนาการมากขึ้น ในปี ค.ศ. ๑๘๘๐ เจมส์ แมคคีน แคทเทล (James Mckeen Cattell) ได้ใช้คำว่า *การทดสอบทางด้านจิตใจ* เป็นครั้งแรกสำหรับอัลเฟรด บินเน็ต (Alfred Binet) ก็ได้สร้างแบบทดสอบสติปัญญาขึ้นเป็นฉบับแรกในปี ค.ศ. ๑๘๑๗ อาร์เธอร์ เอส โอทิส (Arthur S. Otis) ก็เริ่มต้นการทดสอบเป็นกลุ่ม การทดสอบ

ทางจิตวิทยาทำให้มีผลดีต่อวงการการให้คำปรึกษา เช่นทำให้มีการศึกษาความแตกต่างระหว่างบุคคล การศึกษาองค์ประกอบด้านบุคลิกภาพ และการศึกษาเรื่องความผิดปกติของมนุษย์ เป็นต้น

ความเคลื่อนไหวด้านสุขภาพจิต ในปี ค.ศ. ๑๙๐๕ คลิฟฟอร์ด เบียร์ส (Clifford Beers) ได้พิมพ์หนังสือออกมาเผยแพร่ชื่อ A Mind That Found Itself ซึ่งมีผลทำให้สหรัฐอเมริกาจัดตั้ง คณะกรรมการแห่งชาติด้านสุขภาพจิตขึ้นมา ปัจจุบันนี้คณะกรรมการดังกล่าวได้พัฒนามาเป็น สมาคมสุขภาพจิตแห่งชาติ ซึ่งมีผลผลักดันให้เกิดคลินิกสุขภาพจิตสำหรับบริการประชาชน ในระยะหลังๆ สมาคมได้ทำการศึกษาค้นคว้าความรู้ด้านสุขภาพจิต ตลอดจนรักษาบุคคลที่ได้รับ ความทรมานจากปัญหาด้านสุขภาพจิตอีกด้วย และที่สำคัญคือกระตุ้นให้ป้องกันปัญหาที่จะเกิดขึ้นจากพ่อ แม่ ผู้ปกครอง ทำให้นักการศึกษาเรียนรู้ถึงความปลอดภัยทางจิตใจของเด็ก ดังนั้นจึงมีผลทำให้มีการเริ่มต้นโครงการให้คำปรึกษาในโรงเรียนและคลินิกสุขภาพจิตในชุมชน

ความเคลื่อนไหวทางด้านจิตวิทยา ความเคลื่อนไหวทางด้านจิตวิทยาทำให้เกิดองค์ความรู้มากมายที่มีผลดีต่อการให้คำปรึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวความคิดของนักจิตวิทยากลุ่มต่างๆ เช่น กลุ่มโครงสร้างนิยม (Structuralism) เน้นการเข้าใจสภาพจิตใจ ความคิด ความรู้สึกของคน กลุ่มหน้าที่นิยม (Functionalism) เน้นเรื่องความคิดและอารมณ์ที่มีผลต่อการตอบสนองความต้องการของมนุษย์ สำหรับกลุ่ม พฤติกรรมนิยม (Behaviorism) สนใจมนุษย์ในแง่การกระทำและการแสดงออก ในระยะปี ค.ศ. ๑๙๕๐ กลุ่มจิตวิทยามนุษยนิยม (Humanistic)

เริ่มมีบทบาทด้านการให้คำปรึกษา กล่าวคือ คาร์ล อาร์ รोजерส์ (Carl R. Rogers) ได้ตั้ง ทฤษฎีการให้คำปรึกษาที่ยึดผู้มีปัญหาเป็นศูนย์กลาง (client centered counseling) ซึ่งนับได้ว่ามีความสำคัญต่อการพัฒนาทฤษฎีการให้คำปรึกษาในระยะหลังๆ

ความเคลื่อนไหวด้านการให้คำปรึกษาในประเทศไทย ประเทศไทยได้รับอิทธิพลเรื่องการจัดการศึกษาค่อนข้างมากจากแนวทางการจัดการศึกษาของประเทศสหรัฐอเมริกา ทั้งนี้เป็นเพราะว่านักการศึกษาของไทยได้มีโอกาสไปศึกษาต่อในระดับสูงในสหรัฐอเมริกาเป็นจำนวนมาก หลังจากกลับมาประเทศไทยแล้ว ก็มีการนำความรู้และประสบการณ์ต่างๆ มาปรับปรุงใช้กับการศึกษาของไทย การแนะนำนับว่าเป็นความคิดที่นักการศึกษาไทยมองเห็นว่าเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปี พ.ศ. ๒๔๕๗ ได้เปิดโรงเรียนมัธยมแบบประสม (Comprehensive school) ที่โรงเรียนเบญจมราชรังสฤษฎิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นแห่งแรก ทำให้มีความจำเป็นที่จะต้องใช้ระบบการแนะแนวเข้าช่วยเหลือในเรื่องการเลือกสายการเรียน ห้องที่เปิดให้ความช่วยเหลือนักเรียนเป็นครั้งแรกชื่อ ห้อง *ศึกษาสงเคราะห์ (Guidance Room)* การให้คำปรึกษาก็คงเริ่มต้นมาพร้อมๆ กัน เพราะการให้คำปรึกษานั้นเป็นส่วนหนึ่งในบริการแนะแนว หลังจากนั้นได้มีการขยายโรงเรียนมัธยมแบบประสมมากขึ้น การแนะแนวและการให้คำปรึกษาก็เริ่มแพร่หลายไปในโรงเรียนต่างๆ มากขึ้น จนถึงปัจจุบันนี้โรงเรียนส่วนใหญ่ในระดับมัธยมจึงมีเรื่องการแนะแนวและการให้คำปรึกษาในระบบการให้ความช่วยเหลือนักเรียนตลอดมา

นอกจากนี้ การให้คำปรึกษาก็ยังเป็นรายวิชาที่มีเปิดสอนในหลักสูตรระดับปริญญาโท และระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูงด้วย โดยเริ่มต้นเปิดสอนครั้งแรกที่วิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๗ ในระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง และขยายหลักสูตรเป็นระดับปริญญาโทในปี พ.ศ. ๒๕๐๘ หลังจากนั้นก็ได้มีการเปิดสอนในมหาวิทยาลัยต่างๆ เช่น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จนถึงปัจจุบันนี้ได้มีมหาวิทยาลัยอื่นๆ ที่เปิดสอนวิชาด้านการให้คำปรึกษา เช่น มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยบูรพา มหาวิทยาลัยนเรศวร มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ และในปีการศึกษา ๒๕๓๕ มหาวิทยาลัยที่กำลังร่างหลักสูตรจิตวิทยาการให้คำปรึกษาในระดับปริญญาเอกมีสองแห่งคือ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม และมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์สำหรับหลักสูตรระดับปริญญาเอกด้านจิตวิทยาการให้คำปรึกษานั้นมีมหาวิทยาลัยสองแห่งที่กำลังปรับปรุงหลักสูตรเพื่อขออนุมัติเปิดสอนในโอกาสต่อไป คือ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ และมหาวิทยาลัยบูรพา ซึ่งจะช่วยให้วิชาชีพด้านการให้คำปรึกษามีความเจริญก้าวหน้าไปในสังคม

กระบวนการให้คำปรึกษา

เนื่องจากการให้คำปรึกษาเป็นกระบวนการที่จะช่วยเหลือผู้ที่มีปัญหา ดังนั้นกระบวนการให้คำปรึกษาจึงเป็นสิ่งที่สำคัญมาก เพราะจะเป็นปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จของการแก้ปัญหาของผู้ที่มีความทุกข์ ผู้ที่ไม่ได้เรียนรู้และฝึกฝนมาเป็นอย่างดีจะไม่สามารถนำกระบวนการให้คำ

ปรึกษามาใช้ได้อย่างถูกต้องและมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้กระบวนการให้คำปรึกษาก็ยังมีส่วนทำให้การให้คำปรึกษาแตกต่างจากการช่วยเหลือ การแนะนำที่บุคคลทั่วๆ ไปพยายามช่วยเหลือผู้ที่มีปัญหา

กระบวนการให้คำปรึกษาจะมีลักษณะอย่างไรขึ้นอยู่กับทฤษฎีที่ผู้ให้คำปรึกษาเลือกใช้ ทฤษฎีการให้คำปรึกษาแต่ละทฤษฎีมีหลักการและเทคนิควิธีการที่แตกต่างกันไปยกตัวอย่างเช่น จุดมุ่งหมายของการให้คำปรึกษาซึ่งถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการให้คำปรึกษาจะมีลักษณะแตกต่างกันไป และมีความหลากหลาย บางทฤษฎีอาจจะตั้งจุดมุ่งหมายของการให้คำปรึกษาว่าเป็นการสร้างโครงสร้างบุคลิกภาพใหม่ การเปิดเผยสิ่งที่อยู่ในจิตไร้สำนึก ในขณะที่บางทฤษฎีอาจจะต้องการให้ผู้มีปัญหามีพัฒนาการด้านความสนใจทางสังคมมากขึ้น หากความหมายแห่งชีวิต รักษาสภาพอารมณ์ เปลี่ยนแปลงการตัดสินใจบางอย่าง พัฒนาความเชื่อ ลดความวิตกกังวล เป็นต้น

การให้คำปรึกษามีกระบวนการดังต่อไปนี้
ขั้นที่ ๑ เป็นระยะที่บุคคลเกิดปัญหาขึ้นในชีวิต และเริ่มรู้สึกว่าตนเองต้องการความช่วยเหลือในการแก้ไขปัญหาเหล่านั้น

ขั้นที่ ๒ เป็นระยะที่บุคคลตัดสินใจจะขอรับความช่วยเหลือจากผู้ให้คำปรึกษา โดยมีความเต็มใจจะพบกับผู้ให้คำปรึกษา หรืออีกนัยหนึ่งจะไม่มีการบังคับ

ขั้นที่ ๓ เป็นระยะที่บุคคลที่มีปัญหาพบกับผู้ให้คำปรึกษาอย่างเป็นทางการ โดยมีความประสงค์จะให้ผู้ให้คำปรึกษาช่วยเหลือในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น

น้อยเพียงใดในการแก้ปัญหาหรือถ้ามีปัญหาเพิ่มขึ้นก็ควรจะช่วยเหลือต่อไป

ขั้นที่ ๔ ผู้มีปัญหาเริ่มเล่าปัญหา โดยผู้ให้คำปรึกษา รับฟังอย่างเอาใจใส่และพยายามเข้าใจปัญหา

ขั้นที่ ๕ ด้วยการที่ผู้ให้คำปรึกษาใช้เทคนิคการให้คำปรึกษา จะทำให้ผู้มีปัญหาเริ่มเข้าใจปัญหาอย่างถูกต้อง

ขั้นที่ ๖ เป็นระยะที่ผู้มีปัญหาพยายามจะคิดหาวิธีการแก้ไขปัญหาหลาย ๆ วิธีที่คิดว่าอาจจะเหมาะสม

ขั้นที่ ๗ ผู้ให้คำปรึกษาช่วยให้ผู้มีปัญหาวิเคราะห์ข้อดีข้อเสียของทางเลือกในการแก้ปัญหาแล้วตัดสินใจเลือกวิธีใดวิธีหนึ่ง

ขั้นที่ ๘ ผู้มีปัญหานำวิธีการแก้ปัญหาไปลองปฏิบัติ แล้วกลับมารายงานผลว่า สามารถแก้ไขปัญหาได้หรือไม่ ถ้าแก้ไขไม่ได้ก็เลือกวิธีอื่นๆ ต่อไป

ขั้นที่ ๙ ขั้นยุติการให้คำปรึกษา เกิดขึ้นเมื่อผู้มีปัญหาสามารถแก้ปัญหาได้แล้วหรือยอมรับปัญหาต่างๆ ได้โดยไม่มี ความทุกข์มากนัก การให้คำปรึกษาก็สิ้นสุดลง

ขั้นที่ ๑๐ การติดตามผลหลังจากการให้คำปรึกษา เพื่อตรวจสอบว่าผู้มีปัญหาประสบความสำเร็จมาก

ประโยชน์ของการให้คำปรึกษา

การให้คำปรึกษาเป็นกระบวนการช่วยเหลือผู้ที่มีปัญหา ซึ่งทำให้เกิดประโยชน์ทั้งแก่ผู้รับคำปรึกษาและสังคม กล่าวคือ ผู้รับคำปรึกษาจะได้รับประโยชน์ดังต่อไปนี้

๑. การรู้จักตนเองซึ่งนำไปสู่การพัฒนาตน กล่าวคือ ในระหว่างที่เล่าปัญหาให้ผู้ให้คำปรึกษาฟังนั้น ผู้มีปัญหาจะพูดถึงตนเองในแง่มุมต่างๆ โดยผู้ให้คำปรึกษาจะซักถามข้อมูลเพิ่มเติมเท่าที่จำเป็น ต่อจากนั้นผู้ให้คำปรึกษาจะช่วยให้ผู้รับคำปรึกษาวิเคราะห์ตนเองอย่างละเอียดรอบคอบ ซึ่งนำไปสู่การรู้จักตนเองอย่างชัดเจนทั้งในด้านดีและด้านที่ควรปรับปรุงต่อไป

๒. การเรียนรู้กระบวนการแก้ไขปัญหาลงหลังจากที่ผู้รับคำปรึกษาเล่าปัญหาของตนเองให้ผู้ให้คำปรึกษาได้รับฟังแล้ว จะมีผลต่อการแก้ไขปัญหาใน ๓ ลักษณะต่อไปนี้

ก. การตระหนักรู้ถึงสาเหตุและวิธีการแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง เพียงแต่ผู้รับคำปรึกษาเล่าปัญหาของตนเองอย่างละเอียดเท่านั้น ก็อาจทำให้ผู้รับคำปรึกษาเกิดความคิดบางประการในการแก้ไขปัญหาได้ เพราะการเล่าจะช่วยให้ผู้มีปัญหามองเห็นข้อเท็จจริงในชีวิตชัดเจนขึ้น

ข. การเรียนรู้วิธีการแก้ไขปัญหา ปัญหาบางอย่างที่ซับซ้อน ผู้รับคำปรึกษาจะได้รับความช่วยเหลือจากผู้ให้คำปรึกษาได้คิดหาวิธีแก้ปัญหานั้นที่เหมาะสม นอกจากนั้นผู้รับคำปรึกษาจะเรียนรู้วิธีการแก้ไขปัญหายังมีระบบและสามารถนำไปใช้แก้ปัญหาด้วยตนเองในโอกาสต่อไป

ก. การเรียนรู้เทคนิคการแก้ไขปัญหา ในบางกรณีผู้รับคำปรึกษาจะได้เรียนรู้เทคนิคที่สำคัญๆ ในการแก้ปัญหากจากผู้ให้คำปรึกษา เพื่อนำไปใช้แก้ปัญหในชีวิตของตนเอง เช่น เทคนิคการสื่อสารที่เหมาะสม เทคนิคการผ่อนคลาย ความเครียด เทคนิคการฝึกการแสดงออกอย่างเหมาะสม เป็นต้น

๓. ความสามารถในการแก้ปัญหาก็ได้ เมื่อผู้มีปัญหาไปพบผู้ให้คำปรึกษานั้นสิ่งที่ต้องการคือทำอะไรจึงจะทำให้ปัญหาหมดไป จะด้วยวิธีใดก็ได้ เพราะการมีปัญหาก็ทำให้มีความทุกข์หนักของผู้ให้คำปรึกษาคือการอธิบายให้เข้าใจว่าการแก้ปัญหาคือหน้าที่ของใคร เพราะจะทำให้ทิศทางของการแก้ปัญหามีความชัดเจนมากขึ้น สิ่งที่สำคัญคือการสร้างข้อผูกพันให้ผู้มีปัญหาที่มีความรับผิดชอบต่อการแก้ปัญหของตนเอง ดังนั้นจะต้องเป็นผู้ที่รู้จักคิดหาสาเหตุและแนวทางในการแก้ไข หลังจากการแก้ปัญหาลงครั้งแรกสำเร็จลงไปแล้ว จะมีผลต่อความสามารถในการแก้ไขปัญหาลงในโอกาสต่อไปด้วย เพราะประสบการณ์ที่ผ่านไปย่อมช่วยให้บุคคลเรียนรู้วิธีการแก้ปัญหาก็เป็นอย่างดี

การให้คำปรึกษาไม่ใช่มีประโยชน์เฉพาะบุคคลที่มารับคำปรึกษาเท่านั้น เพราะในสภาพความเป็นจริง การให้คำปรึกษายังมีผลต่อสังคมโดยรวมด้วย กล่าวคือการให้คำปรึกษานั้นสามารถช่วยเหลือบุคคลในสังคมได้ในทุกปัญหาที่เกิดขึ้น ได้แก่ ปัญหาด้านการศึกษา ปัญหา

ด้านอาชีพ ปัญหาด้านส่วนตัวและสังคม เมื่อการให้คำปรึกษาสามารถช่วยเหลือบุคคลในด้านการศึกษาได้ โดยช่วยให้เรียนได้อย่างเหมาะสมกับตนเอง บุคคลก็จะประสบความสำเร็จในการศึกษา ในขณะที่เดียวกันการให้คำปรึกษาด้านอาชีพก็จะนำมาซึ่งความสำเร็จของบุคคลที่จะเลือกอาชีพ สามารถประกอบอาชีพได้อย่างเหมาะสม และการให้คำปรึกษาด้านส่วนตัวและสังคมก็จะช่วยให้บุคคลที่มีปัญหาชีวิตทั้งส่วนตัวและสังคม สามารถแก้ปัญหาได้ลงไปด้วยดีสามารถดำเนินชีวิตของตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ

จากคำอธิบายที่กล่าวไปแล้ว อาจจะสรุปได้ว่า สังคมใดก็ตามที่ประชาชนมีการศึกษาคือกล่าวคือทุกคนมีโอกาสได้รับการศึกษาอย่างเหมาะสม ซึ่งเท่ากับเป็นการเตรียมตัวเพื่อไปสู่การประกอบอาชีพในสังคม เมื่อมีปัญหาด้านอาชีพก็สามารถได้รับความช่วยเหลือเป็นอย่างดี การศึกษาและอาชีพก็ย่อมจะช่วยเป็นพื้นฐานของการดำเนินชีวิตไปได้เป็นอย่างดี แต่เมื่อใดก็ตามที่บุคคลมีปัญหาอื่นๆ เข้ามาเกี่ยวข้อง เขาก็จะมีความทุกข์เกิดขึ้น ถ้าหากได้รับการให้คำปรึกษาเพื่อแก้ไขปัญหาลงนั้น ก็น่าจะช่วยให้ชีวิตโดยส่วนรวมประสบความสำเร็จได้ สังคมที่ประกอบไปด้วยบุคคลดังที่กล่าวไปแล้ว ก็ย่อมจะเป็นสังคมที่ดี สงบสุข และเจริญก้าวหน้าต่อไป ดังนั้นการให้คำปรึกษาจึงมีผลต่อสังคมโดยรวมอย่างแน่นอน

คมเพชร ฉัตรสุกกุล

บรรณานุกรม

- คมเพชร ฉัตรสุภกุล. การแนะแนวเบื้องต้น. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕.
- _____. ทฤษฎีการให้คำปรึกษา. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๓๑.
- Brammer, L.M. and Shortstorm, E.L. **Therapeutic Psychology : Fundamental of Counseling and Psychotherapy.** 3 rd. ed. New Jersey : Prentice-Hall Inc, 1977.
- Corey, Gerald. **Theory and Practice of Counseling and Psychotherapy.** 4 th.ed. California : Brooks/Cole Publishing Company, 1991.
- Corsini, Raymond J. **Current Psychotherapy.** Illinois : F.E. Peacock Publishers Inc., 1979.
- English, Horace B. and English, Ava Champney. **A Comparative Dictionary of Psychological and Psychiatric Terms.** New York : John Wiley and Sons. 1963.
- Hansen, James C., Richard R. Stevie and Richard W. Warner. **Counseling : Theory and Process.** 2 nd.ed., Massachusetts : Allyn Bacon, Inc. 1977.